

Cuba i den halvhjärtade marknadsekonomin år*

När kommunismen föll i Östeuropa i början av 1990-talet drabbades den kubanska ekonomin hårt. Cuba miste både sina viktigaste exportmarknader och sina huvudsakliga biståndsgivare. BNP föll med mellan 30 och 50 procent 1989-93. Artikeln granskar följderna av det ekonomiska sammanbrottet och de ansträngningar som därefter gjorts för att åter få ekonomin på fötter. Ett antal reformer för att öka inslaget av marknadsekonomi har företagits, dollarinnehav har legaliserats och Cuba har satsat starkt på utländsk turism. Jordbrukssektorn, och framför allt då det för exportintäkterna livsviktiga sockret, fungerar emellertid dåligt och industrin har gått kraftigt tillbaka. Den kubanska vardagen präglas av varubrist och reformernas framtida öde framstår som osäkert. Fientligheten mot marknads-ekonomi är stark på högsta politiska nivå.

*Verso duro, es verdad; verdad muy dura: -
Tal como es la verdad, tal es el verso.*
José Martí

Cuba är idag den enda återstående kommunistiska regimen i den västra hemisfären. När glasnost och perestrojka infördes i Sovjetunionen och det sovjetiska imperiet så småningom föll var det inte längre möjligt för kommunistpartierna i dess europeiska satelliter att behålla makten utan dessa lydregimer föll som korthus. De enda kommunistiska regimer som blev kvar var de i Kina, Vietnam och Nordkorea, som var asiatiska länder på långt avstånd och inte var särskilt beroende av Sovjetunionen, och så Cuba i Västindien.

MATS LUNDAHL är professor i utvecklings ekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. BO SÖDERSTEN är professor i nationalekonomi vid den internationella handelshögskolan i Jönköping. Båda besökte Cuba i februari 2000.

Cuba hade den geografiska isoleringen gemensam med de asiatiska länderna, men – i motsats till dessa länder – var det ekonomiskt starkt beroende av Sovjet och Comeconländerna. Detta till trots lyckades Castros Cuba överleva Sovjetimperiets fall och kommunismens sammanbrott i Europa.

Priset för detta har varit högt. I denna artikel skall vi i första hand ge en översikt av den ekonomiska utvecklingen på Cuba sedan 1989. Vår analys av ekonomiska faktorer kan emellertid också kasta visst ljus på Castroregimens överlevnadsstrategi. De styrande på Cuba har alltid varit ”hardliners” och inte lämnat mycket utrymme för opposition eller för reformer. Cuba under Castro har varit en hårdför diktatur med stark politisk och ekonomisk central kontroll. De reformer som har företagits har varit reformer som om de utblivit förmodligen skulle ha kastat regi-

* Vi tackar Christina Rapp Lundahl och Mario Zejan för konstruktiva synpunkter och Riksbankens jubileumsfond för forskningsstöd.

men ur sadeln. Motviljan mot kapitalism och marknadsekonomi är lika stor nu som den någonsin har varit hos Castro. De ideologiska betraktelserna har alltid företrädde. Kontroll är bäst, och reformer uppkommer bara av rent nödvång.

Cuba efter revolutionen

När Fidel Castros skäggiga skaror gjorde sitt intåg i Havanna den 8 januari 1959 hade Cuba bakom sig trettiofem år av ekonomisk stagnation (Seers [1964, s 13]). Sockret hade upphört att vara en stapelvara som kunde driva tillväxten. Den för latinamerikanska förhållanden höga per capitainkomsten, ca 500 dollar 1958, var extremt ojämnt fördelad, arbetslösheten var hög, befolkningen växte med 2,5 procent per år och exportinkomsterna vilade på en enda produkt (Seers [1964, s 18]). Få kubaner saknade den förre presidenten, Fulgencio Batista, som hade flytt med uppskattningsvis 300 miljoner dollar i bagaget (Thomas [1971, s 1027]).

Under den närmaste tjugofemårsperioden skulle Cubas ekonomi genomgå fem olika faser (Mesa-Lago [1978, s 1–29]). Under den första (1959–60) raserades de kapitalistiska institutionerna. Marknadernas betydelse tonades ner och kollektiviseringen påbörjades. Under den andra (1961–63) byggdes ett på Sovjetunionen tämligen mekaniskt modellerat socialistiskt system upp. I den tredje fasen (1963–66) debatterade och experimenterade de nya makthavarna med olika slags socialism, å ena sidan ett – av Maos ”stora språng” influerat – totalt förkastande av marknaden, kombinerat med fullständig kollektivisering och centralplanering, å andra sidan en reformerad sovjetsozialism som vilade tungt på materiella incitament, byråkrati, moderna planeringstekniker och en roll även för marknaden (Bettelheim m fl [1972]). Den första riktningen avgick med segern. I fas fyra (den ”sinoguevarianska”, 1966–70) avlägsnade man sig därför från sovjetidealet och försökte skapa ett på icke-materialistiska incitament och en ”ny människa” baserat idea-

listiskt samhälle, där pengar skulle avskaffas och fantasifulle produktionsmål sattes upp. Efter 1970 återgick Cuba så till ett reformerat sovjetsystem.

Som man kunde befara blev resultaten milt uttryckt blandade. Den kubanska ekonomin lyckades under 1960-talet uppnå en ökande sparkvot, inte mindre än 31 procent av nationalinkomsten 1968 (Mesa-Lago, [1978 s 33]), på bekostnad av konsumtionen, men många av de investeringar som finansierades av detta sparande gav usel avkastning därför att man saknade effektiva kriterier för att allokera kapitalet. Detta problem skulle drastiskt förvärras i samband med den huvudlösa satsningen på att uppnå en sockerproduktion på 10 miljoner ton 1970. Man lyckades nå 8,5, men endast till priset av drastiskt minskad produktion i resten av ekonomin och förstörelse av delar av produktionsapparaten (främst sockerfabrikerna) (Mesa-Lago, [1978 s 9]). De moraliska incitamenten hade visat sig vara underlägsna de materiella och det dröjde följaktligen inte länge förrän pragmatismen drev ut idealismen. Kvoter och arbetsnormer kombinerades med löneskillnader och självfinansiering av företag. Investeringskvoten minskades för att ge utrymme för ökad konsumtion. Det ryska inflytandet ökade betydligt under den följande femårsperioden.

Cuba hade tur under förra halvan av 1970-talet. Det internationella sockerpriset steg sjufalt mellan 1970 och 1974 (Domínguez [1990, s 474]) och därmed ökade också tillväxttakten i ekonomin. När priset åter sjönk därefter förbyttes tillväxten i stagnation. Den första femårsplanen (1976–80) misslyckades, eftersom den baserades på alltför optimistiska antaganden om sockerpriset. Det hjälpte inte att en del av de värsta stelhetera i planeringssystemet luckrades upp och det ekonomiska beslutsfattandet delvis decentraliserades.

I början av 1980-talet framstod den kubanska ekonomin som svag, en situation som förvärrades av att Sovjetunionen

1981 minskade det pris som betalades för kubanskt socker med en sjättedel samtidigt som priserna på de varor som landet exporterade till Cuba ökades (Domínguez [1990, s 475]). Även om detta till viss del korrigerades under de närmaste åren var Cubas bytesförhållanden vis-à-vis Sovjet klart sämre än under senare halvan av 1970-talet. Cuba hade haft problem med betalningarna på den del av utlandsskulden som var i hårdvaluta redan 1982, då en rad kortfristiga lån förföll (Turits [1987]) och fyra år senare, 1986, tvingades man inställa betalningarna. Sockerpriset hade sjunkit på världsmarknaden, skörden hade minskat drastiskt till följd av torka och en orkan, det pris Cuba fick för den sovjetiska olja man reexporterade hade samtidigt fallit drastiskt och priserna på importartiklar från Västeuropa och Japan hade ökat (Mesa-Lago [1991, s 267]). Samma år inledde Fidel Castro en "rättelseprocess" [*proceso de rectificación*], för att få bort alla misshagliga kapitalistiska och individualistiska tendenser i den kubanska ekonomin (Domínguez [1990, s 476–77], Mesa-Lago [1991, s 263–264, 268–271]). Cuba återgick till ett stelt planeringssystem, stick i stäv med tendenserna inom större delen av socialistvärlden (Mesa-Lago [1993, s 133–138]).

Exakt vilken tillväxttakten var i den kubanska ekonomin under tiden från Castros maktövertagande till kraschen 1989 är oklart. Den stora studie som publicerades av Economic Commission for Latin America and the Caribbean 1997 anger en siffra på i genomsnitt 4 procent per år 1959–89 (CEPAL [1997, s 30]). Claes Brundenius beräkningar bekräftar denna bild: långsam tillväxt under 1960-talet och en betydligt snabbare utveckling 1970-85 (Brundenius [1984], Zimbalist & Brundenius [1989]), med ett genomsnitt på 5 procent 1962-85 (Zimbalist & Brundenius [1989, s 44]), medan andra ekonomer är skeptiska framför allt till siffrorna för förra halvan av 1980-talet (Mesa-Lago & Pérez-López [1985a],

[1985b], [1985c], Pérez-López [1987]). Vilka än de korrekta siffrorna är, är det viktigt att hålla i minnet att tillväxten inte skulle ha varit möjlig utan det omfattande biståndet från Sovjetunionen: 40 miljarder dollar mellan 1960 och 1984 (Mesa-Lago [1991, s 244]).

Det som den kubanska ekonomiska strategin hade lyckats bäst med var den sociala utvecklingen. Även de mest negativa kritikerna har varit tvungna att erkänna detta. Framgångarna var ingen tillfällighet utan från allra första början 1959 prioriterades de sociala sektorerna i resursallokeringen och i det finansiella, materiella och tekniska bistånd som begärdes från Sovjetunionen (CEPAL [1997, s 359]). De viktigaste välfärdsindikatorerna låg i början av 1990-talet över genomsnittet för Latinamerika, med en förväntad livslängd vid födseln på över 75 år, ett dagligt näringsintag på 2 833 kalorier, en alfabetiseringsgrad på 74 procent (i åldersgruppen 15 år och äldre), en in-skrivningsgrad i skolväsendet (alla nivåer) på 63 procent (av befolkningen i skolåldern), tillgång till en läkare per 332 invånare och 7,5 sjukhussängar per 1000 personer (CEPAL [1997, s 361]). Däremot hade man lyckats sämre med bostadsbygandet och i sin iver att åstadkomma regional utjämning försummat huvudstaden, som gradvis förföll. Såväl bygg- som byggmaterielsektorn led av ineffektiv organisation och brist på insatsfaktorer (Domínguez [1990, s 485]).

Långt ifrån allt var emellertid gott och väl med den kubanska ekonomin i mitten av 1980-talet. Kritiker av alla möjliga schatteringar (även sympatiskt inställda socialister) hade tidigt varnat för vilka följderna skulle kunna bli av det autokratiska, paternalistiska, personalistiska och centraliserade ledarskap som praktiserades på Cuba och som ignorerade människors önskan att själva bestämma över sina liv, arbeta för egen räkning och delta i kollektiva beslut på ett demokratiskt sätt. (Se t ex Huberman & Sweezy [1969], Zeitlin [1970], Dumont [1971], Karol [1970],

Mesa-Lago [1971]).¹ Från 1986 till 1993 skulle deras värsta farhågor komma att besannas.

Sammanbrottet

Det kubanska välståndet byggde på föga solid grund. Två huvudfaktorer förklarade den relativa framgången. Den ena var Cubas handel med Comeconländerna. Under tiden fram till 1989 hade Sovjetunionen varit Cubas i särklass mest betydelsefulla handelspartner. 1985-88 svarade handeln med Sovjet för i genomsnitt 71 procent av Cubas handel (och Comecon som helhet för 85 procent) (Mesa-Lago [1993, s 138]). En stor del av denna handel ägde rum i mothandelsform. Viktigast var att socker och nickel byttes mot råolja, men även allehanda investerings- och konsumtionsvaror levererades från Sovjet och de andra östländerna. Att göra någon mer exakt beräkning av terms-of-trade-utvecklingen är svårt men att Sovjet och Comecon starkt subventionerade den kubanska ekonomin är ovedersägligt. Carmelo Mesa-Lago beräknar att den prissättning som tillämpades på socker, nickel och råolja gav Cuba en subvention i förhållande till världsmarknadspriserna på nästan 16 miljarder dollar 1981-85 och strax över 10 miljarder 1986-90 (Mesa-Lago [1998, s 144]). Detta försvann när krisen kom. Mellan 1990 och 1993 minskade Cubas totalexport med 80 procent, tio procentenheter mer än under depressionen 1929-32 (CEPAL [1997, s 34]). Runt 1994 hade de förra Comeconländernas andel av Cubas utrikeshandel sjunkit till 12 procent (CEPAL [1997, s 147]) och subventioneringen av Cuba via utrikeshandeln hade upphört.

Den andra förklaringen till de kubanska framgångarna var att landet var en tämligen stor kapitalimportör med stora underskott i bytesbalansen under praktiskt taget hela 1980-talet (CEPAL [1997, s 33]). Underskotten gentemot Sovjet hade automatiskt finansierats via rubellån som aldrig behövde återbetalas. Uppskattningsvis 22 procent av den disponibla

inkomsten på Cuba mellan 1980 och 1987 beräknas ha genererats av sovjetiskt bistånd via förmånliga handelsavtal och betalningsbalansstöd (Pastor & Zimbalist [1995, s 707]). Cuba hade emellertid också en del, främst kortfristiga, lån i konvertibel valuta. I den skuld kris som skakade många latinamerikanska länder under 1980-talet drogs också Cuba med. Efter att ha infört moratorium på utlandsskulden 1986 betraktades landet inte längre som kreditvärdigt av västländer och länder associerade med den interamerikanska utvecklingsbanken. När det bistånd, de handelskrediter och de andra lån Sovjetunionen och Comeconländerna hade lämnat Cuba under 1980-talet upphörde försvann därför också Cubas möjligheter att leva på bistånd och lån.

Den kris som drabbade Cuba till följd av de minskade lånemöjligheterna och den uteblivna handeln blev den värsta under 1900-talet (CEPAL [1997, s 34, 40]) och fick katastrofala följder för ekonomin. BNP föll med åtminstone 30-35 procent i reala termer 1989-93. Andra källor har kommit fram till att fallet var ännu större: 45-50 procent. (Se Mesa-Lago, [1998, s 858-861] för en diskussion av beräkningarna.) Att leta efter exakta siffror är knappast mödan värt; det räcker med att konstatera att den kubanska ekonomin under början av 1990-talet genomgick en kraftgång med få internationella motsvarigheter.

Att denna utveckling drabbade den kubanska befolkningen oerhört hårt står utom varje tvivel. Köpkraften per capita föll med mellan 35 och 50 procent mellan 1989 och 1993 (Mesa-Lago 1998, s 859]). Cuba hade under 1970- och 1980-talen genomfört mycket ambitiösa sociala reformer. Socialförsäkringssystemet var i slutet av 1980-talet "det mest omfattande,

¹ I Sverige framhöll Gunnar Adler-Karlsson [1971] svårigheterna att få till stånd tillväxt när den ekonomiska politiken koncentreras på att expandera den sociala välfärden och Fidel Castros ansvar för det som gått snett.

generösa och kostsamma ... i Latinamerika". Pensionssystemet tillät pensionering vid 55–60 års ålder, vilket ledde till att det genomsnittliga antalet år i pension uppgick till 25 för kvinnor och 19 år för män (Mesa-Lago [1997, s 505]).

Allt detta slogs sönder av 1990-talets ekonomiska kris, "den speciella fredstidsperioden", som den officiella kubanska benämningen lyder. Trots att de sociala utgifternas andel av BNP steg till astronomiska nivåer 1993,² brast det sociala skydds nätet. Livsmedelsproduktionen per capita minskade med 43 procent i fasta priser mellan 1989 och 1995 (CEPAL [1997, s 210]). Den månatliga pensionen motsvarade en amerikansk dollar på den svarta marknaden. Ransonerna på de statliga livsmedelsmarknaderna minskades tills de gav baslivsmedel för högst två veckor i månaden (Mesa-Lago [1997, s 507]). Många skolmatsalar och arbetsplatsrestauranger tvingades stänga. Importens andel av livsmedelstillgången var hög 1985–89, över 90 procent för så viktiga komponenter som brödsäd, matoljor, fetter och bönor, och 1989 stod importerade produkter för nästan halva det totala näringsintaget (CEPAL 1997, s 35, s 215). 1993 hade det genomsnittliga kaloriintaget sjunkit till 1 863 kalorier per dag, 65 procent av 1989 års nivå (CEPAL (1997, s 212)) och i mitten på 1990-talet producerades mindre än en femtedel av allt ris som konsumerades på Cuba inom landet (CEPAL [1997, s 225]).

Gamla människor drabbades hårt då transportsystemet starkt försämrades på grund av brist på drivmedel och reservdelar, elektriciteten ransonerades och livsmedelsköerna blev längre. 1993 beräknas 50 000 människor ha lidit av ögonsjukdomen optisk myeloneuropati som orsakas av vitaminbrist (Mesa-Lago [1997, s 507]). Trots att hälsovården prioriterades nästan halverades importen av läkemedel från 1989 till 1993. Anslagen till skolsystemet sjönk nästan lika mycket fram till 1996 och bostadsbyggandet, som redan tidigare hade varit otillfredsställande för-

sämrades ytterligare (CEPAL [1997, s 364–365]). Till följd av krisen hade Cuba sjunkit ned i misär. Ekonomin hade råkat ut för ett fritt fall under åren 1990–93.

Den ekonomiska strukturen

Jordbrukssektorns andel av Cubas BNP är inte speciellt stor, 7 procent 1998, men socker räknas som en industriprodukt och vad beträffar den för Cuba så viktiga exporten svarar jordbruks- och fiskeprodukter som socker, tobak, fisk och skalldjur fortfarande för mer än hälften (Oficina Nacional de Estadísticas [2000, s 2, 10, 5]). Historien om den kubanska ekonomins kollaps efter 1989 är emellertid i princip historien om en enda produkts öde: sockrets (Pollitt [1997]). Sockerindustrin drabbades extremt hårt när handeln med Comeconländerna och biståndet därifrån upphörde, och via sockerindustriens kontraktion minskade importen, som till nästan 90 procent bestod av kapitalvaror, intermediära varor och råvaror som behövdes i ekonomins alla produktionsgrenar (Pollitt [1997, s 181]).

1990 producerade Cuba nästan 8,5 miljoner ton socker, ungefär lika mycket som 1970. Fem år senare var siffran katastrofala 3,5 miljoner ton (CEPAL [1997, s 285]), den sämsta skörden på 50 år (Mesa-Lago [1998, s 863]), och 1999 var resultatet fortfarande nästan lika uselt: 3,8 miljoner ton (INIE [2000]), mindre än hälften av genomsnittet för 1980-talet, 7,7 miljoner (CEPAL [1997, s 284]). För exportens del betydde detta totalt sett en 80-procentig nergång mellan 1990 och

² 1990 uppgick dessa utgifter till 10 procent av "bruttosocialprodukten". Tre år senare var siffran 26 procent. "Bruttosocialprodukten", som var det begrepp som användes fram till mitten av 1990-talet, baserades på bruttoproduktionsvärdet (medan vanliga BNP-beräkningar baseras på sektorernas förädlingsvärde) och inkluderade inte "icke-produktiva tjänster" som "konst och kultur, förvaltning, försvar, sport, bankväsende, bostäder, hälsovård, utbildning, personliga tjänster, etc" (Zimbalist & Brundenius [1989, s 9-10]).

1993 och för sockret en minskning på 83 procent, vilket motsvarade mer än hälften av totalnedgången (CEPAL [1997, s 34, 149]). Importen kollapsade följaktligen, eftersom samtidigt biståndet från östländerna upphörde. Mellan 1989, då importen uppgick till ungefär 40 procent av BNP, och 1994 var minskningen 76 procent (Pollitt [1997, s 171]).

Kubanerna blev tvungna att sälja socker till det pris som stod att få på en världsmarknad som karakteriserades av hård konkurrens. Samtidigt minskade tillgången till de insatsfaktorer som hade gjort den höga produktionsnivån under 1980-talet möjlig: konstgödsel, maskiner och reservdelar, bränsle, etc. Det var framför allt på fälten, och inte i fabriker, som nedgången kom. Avkastningen sjönk drastiskt mellan 1989/90 och 1992/93, med över 40 procent (Pollitt [1997, s 183]). Desperata försök att skörda en större areal över en längre period visade sig ha förödande verkningar på produktiviteten på bara ett eller två års sikt. Socker har en naturlig vegetationscykel på 18-24 månader. Om skörden börjar för tidigt påverkas denna och följande års skörd minskar. Skördar man för sent kommer man in i regnperioden. I båda fallen påverkas sockerinnehållet i rören negativt. Logiken blir den som kubanerna själva kallar "*Pan para hoy, hambre para mañana*" [Bröd idag, i morgon hunger].

I stället för att koncentrera tilldelningen av vitala insatsfaktorer till sockersektorn valde man att satsa på att mildra de direkta effekterna av krisen för hushållen och se till att krisen drabbade alla kubaner på ett likformigt sätt (Ferriol Muruaga m fl, [1998], [1999]). Vi har redan pekat på vad som hände med näringsintaget. Resurser satsades därför på att hålla produktionen av livsmedel uppe. Det kubanska jordbruket var före den ekonomiska krisen starkt mekaniserat och följaktligen beroende av importerade insatsfaktorer. Det var därför inte ägnat att förvåna att livsmedelsproduktionen föll med en tredjedel och den totala produktionen inom jordbruks- och

boskapssektorn med 54 procent mellan 1989 och 1994 (CEPAL [1997, s 212]).

Krisen inom socker- och livsmedelsproduktionen krävde extraordinära åtgärder. Det stod klart att enbart centraldirigering inte skulle klara av att vända den nedåtgående trenden. Framför allt skulle staten inte på egen hand ha kunnat garantera livsmedelsförsörjningen. Den svarta marknaden för livsmedel legaliserades därför, privat produktion på outnyttjad jord uppmuntrades och det blev tillåtet för privata producenter, kooperativ och statliga företag att sälja de överskott som fanns på fria *mercados agropecuarios*, där priserna bestäms av utbud och efterfrågan, efter att de har uppfyllt de statliga kvoterna. Sockerproduktion och annan jordbruksproduktion omorganiserades från storskaliga statsägda företag till något mindre, kooperativliknande enheter med högre grad av autonomi som fick arrendera statlig jord (*Unidades Básicas de Producción Cooperativa*).

Kooperativen har dock inte haft några större framgångar, som produktionssiffrorna tydligt visar. Bortfallet av importerade insatsfaktorer har lett till teknisk tillbakagång. Sofistikerat kapital har fått ersättas av arbete och animalisk kraft, produktionen lider fortfarande av de klumpiga försöken att hålla mot nedgången genom att skörda mer och hälften av UBPC-kooperativen inom sockersektorn har gått med förlust. Samtidigt hade resten av den kubanska ekonomin lagt beslag på så mycket knapp utländsk valuta att det har varit omöjligt att vidmakthålla sockersektorn (Pollitt [1997, s 193-207]). Socker tenderar att minska i betydelse efterhand som tiden går och Cuba glider allt längre bort från den bästa teknologin inom sektorn. I konflikten mellan fördelningsrättvisa på kort sikt och produktionsökningar på lång sikt segrade fördelningsaspekterna.

Som man skulle vänta är följaktligen erfarenheterna inom livsmedelsproduktionen bättre, även om produktionen av frukt och ris har fallit (CEPAL [2000, s 341-

342]). Priserna på de fria livsmedelsmarknaderna är lägre än de priser som härskade på de svarta marknaderna före 1994. 1996 var de 58 procent lägre än 1993 (CEPAL [1997, s 215]; jfr Ferriol Muruaga, [1998, s 27], Nova González [1998, s 47]), och denna trend har fortsatt (CEPAL [2000, s 329-330]). (Staten har också bidragit till detta genom att själv sälja där till förhållandevis låga priser och genom att 1999 skapa ett parallellt system av marknader (*placitas de acopio*) där de flesta varorna kommer från statlig produktion, priserna regleras lokalt och prisnivån ligger under den som råder på de fria marknaderna men över de rena ransoneringspriserna) (CEPAL [2000, s 100-105]). Majoriteten av det kubanska folket har emellertid inte råd att köpa speciellt mycket på de fria marknaderna. Till detta kommer den politiska osäkerheten. Ett tidigare experiment med marknadsliberalisering 1980–86 avbröts av politiska skäl. Experimentet var för begränsat. Priserna pressades inte ner och den högsta politiska ledningen uppfattade inkomstfördelningseffekterna som negativa. De nuvarande marknaderna har gått betydligt längre och uppvisar klara positiva effekter, men inget kunde vara mera felaktigt än att tro att misstänksamheten mot marknadsmekanismen skulle ha försvunnit på högsta nivå (Marshall [1998]).

Även industriproduktionen föll kraftigt under ”den speciella perioden”. Under 1993 var produktionsvärdet i den lätta industrin endast 22 procent av vad det hade varit 1989. Detta hade flera orsaker: bristen på importerade insatsfaktorer, den kraftiga minskningen av den inhemska efterfrågan och den låga produktiviteten (CEPAL [1997, s 296]).³ Inom basindustrierna var situationen ungefär densamma. Den viktigaste branschen var nickelproduktion, eftersom nickel var den efter sockret viktigaste exportprodukten för Cuba. Comeconländerna köpte 73 procent av nicklexporten och levererade 87 procent av insatsfaktorerna (CEPAL [1997, s 308]), vilket innebar att såväl produktio-

nen som exporten föll med ungefär 60 procent mellan 1989 och 1994. (CEPAL [1997, s 311]). Det senare året ingicks emellertid en joint venture med ett kanadensiskt företag, och den nedåtgående trenden kunde brytas. 1998 var produktionen 45 procent högre än 1989, medan exportvärdet fortfarande (1997) låg under 1989 års nivå (CEPAL [2000, s 434]). Även i övriga branscher kom en nergång under krisen. Bäst klarade sig läkemedelsindustrin, som dels prioriterades, dels hade en stark inhemska teknologisk bas som hade gjort det möjligt att exportera. Nedgången begränsades till 15 procent 1989-93 (CEPAL [1997, s 322]).

Den halvhjärtade marknadsekonomi

De första ansträngningar som gjordes för att komma tillrätta med den ekonomiska krisen, mellan 1989 och 1993, var både tvehågsna och otillräckliga (Pastor & Zimbalist [1995, s 707-708]). De utgjordes å ena sidan av en reduktion av efterfrågan via dramatiskt ökade ransonerings, såväl för företag som för konsumenter, å andra sidan av ett försök att inom planekonomins ram slussa över resurser till aktiviteter som antingen genererade eller sparade utländsk valuta. Samtidigt försökte man uppmuntra utländska investeringar – främst inom turistsektorn – av samma anledning.

Som vi redan har sett, lät resultaten vänta på sig. Den ekonomiska aktiviteten sjönk 1990–93. Det stod klart att för att undvika en ren katastrof krävdes en annan typ av reformer: en rörelse bort från planekonomin i marknadsliberal riktning. Situationen allvar dikterade en uppluckring av planekonomin. I denna uppluck-

³ I det internationella perspektivet ligger Cuba mycket långt ner på listan. När det haitiska konsultföretaget Capital Consult 1995 gjorde en jämförelse av konkurrensförmågan inom lätt industri i Haiti, Dominikanska Republiken, Cuba, Jamaica, El Salvador, Mexico och Kina hamnade Cuba på sista plats i alla branscher (Capital Consult [1995]).

ring ingick den omstrukturerings av jordbruket och det skapande av fria marknader för jordbruksprodukter som vi redan har diskuterat. Till detta kom att från 1993 privat verksamhet tilläts inom ett begränsat antal näringar och att fria marknader även för vissa tjänster, hantverks- och industriprodukter skapades. Ännu viktigare var emellertid att privata dollarinnehav legaliserades. Fram till 1993 var dollarinnehav straffbara och om en person påträffades med en dollar i fickan var standardstraffet 18 månaders fängelse. Den 26 juli 1993, på fyrtioårsdagen av attacken mot Moncadakasernen, höll Fidel Castro emellertid ett tal där han förklarade att dollarn i framtiden skulle bli lagligt betalningsmedel på Cuba och den 13 augusti samma år ändrades lagen (CEPAL [1997, s 520–521]). Dollarbutiker som sålde konsumtionsvaror till kubaner öppnades och företagen fick lov att behålla dollar som de tjänade in och använda dem i transaktioner med andra företag, och för import, med följd att dollarn snabbt började tränga undan peson.

Det fanns flera goda skäl till den kubanska regimens helomvändning i synen på dollarn. Det viktigaste var givetvis bristen på importvaror som var kritiska för ekonomins sätt att fungera. Ett annat hade att göra med att krisen i början av 1990-talet också ledde till kraftig inflation, som mest 25,7 procent (1994), orsakad dels av den minskning i utbudet av varor som blev en följd av krisen, dels av växande underskott i den statliga budgeten, från 7,2 procent av BNP 1989 till 33,5 procent 1993, och som finansierades med en ökning av penningmängden. De faktiska konsumtionsmöjligheterna ökade inte lika snabbt utan det nominella sparandet steg (Mesa-Lago [1998, s 861–862]). En del av det ökade sparandet tog sig uttryck i illegala dollarinnehav vilket drev upp den svarta dollarkursen från 7 pesos i slutet av 1990 till 130 i mitten på 1994 (CEPAL [1997, s 153]). (Den officiella kursen var ett till ett.)

I maj 1994 påbörjade regeringen ett

antiinflationsprogram som gick ut på att just de reformer i marknadsvänlig riktning som vi berört också användes i inflationsbekämpande syfte. Dit hörde en kombination av olika medel som höjda skatter, höjda priser och hyror i de av staten hel- eller halvkontrollerade sektorerna och minskade subventioner till statliga företag. Därigenom lyckades man också minska budgetunderskottet, till 2,4 procent av BNP 1996. Antiinflationspolitik blev också tämligen framgångsrik. 1996 hade prisstegringarna i stort sett upphört (Mesa-Lago [1998, s 861–862]) och den inofficiella växelkursen stabiliserades till ungefär 20–22 pesos per dollar från oktober 1995 (Mendoza Carbonnell [1999, s 139]).⁴

En viktig anledning till dollarlegaliseringen var också att man visste att inflödet av dollar från exilkubaner skulle öka kraftigt efter det att dollarn blivit lagligt betalningsmedel. Det stöd som tidigare fått ges i skymundan, i olagliga former, kunde därefter ges öppet.⁵ Stödet har också varit stort och de dollarintäkter som kommit från exilkubaner till släktingar på Cuba beräknas uppgå till ungefär 700 miljoner dollar årligen (CEPAL [2000, s 220]). Detta har på ett verksamt sätt bidragit till att hålla produktionen någorlunda gående. På ett egendomligt sätt har Cuba därför under hela sin historia efter Castros revolution varit en *economía dependiente*, en ekonomi som först var starkt beroende av stödet från Sovjet och Comecon-länderna och nu är starkt beroende av stödet från den kubanska kolonin i Miami.

Cuba är, av naturliga skäl, en starkt utrikeshandelsberoende ekonomi: liten, utvecklade och därför starkt importberoende.

⁴ Eftersom den officiella kursen fortfarande används i internationella handelstransaktioner är detta dock knappast någon jämviktsväxelkurs.

⁵ Från 1994 till 1998 förbjöd emellertid den amerikanska regeringen i USA bosatta kubaner att skicka dollar till Cuba, vilket delvis försvårade flödet.

Landet är i behov både av import av livsmedel och insatsvaror för att någorlunda kunna hålla uppe levnadsstandard och inkomstnivå. En stark orsak till den fattigdom som idag råder på ön är landets oförmåga att generera exportintäkter. En viss uppgång i exportintäkter har skett under senare år, men exporten hämmas både av ekonomins inneboende svagheter och av ideologiska skäl. Inte minst spelar den ideologiskt betingade officiella växelkursen en stor roll för att hämma exporten. Med denna är peson groteskt övervärderad (Ritter [1998]). Härtill kommer givetvis de negativa effekterna av den amerikanska ekonomiska blockaden. (Totalt sett tycks de kubanska exportintäkterna ligga runt 4 miljarder dollar per år) (CEPAL [2000, s 579]).

En annan faktor som gör valutasituationen extra besvärlig är att kubanerna har en tämligen stark aversion mot utländska direktinvesteringar, eftersom de medfört att regimen förlorat kontrollen över delar av ekonomin. Det årliga utflödet för avkastning och återbetalningar på lån och direktinvesteringar uppgår till ca 550 miljoner dollar per år (Ritter [1998]). Visserligen har direktinvesteringarna ökat under senare år, men de utländska investernas försiktighet när det gäller Cuba är påtaglig. Detta förbättras inte av det moratorium landet 1986 införde på betalningar av både räntor och amorteringar på utländska lån. Det gör att Cuba idag får betala extra höga räntor på den internationella marknaden.

Cuba har satsat mycket starkt på utländsk turism under senare år. Räknat i bruttotermier har man också varit framgångsrik. Från 1994 överträffade turismen sockerexporten som valutagenerator, men endast på intäktssidan (CEPAL [1997, s 245]). Man räknar med att turistintäkterna uppgått till mellan 1,8 och 2,2 miljarder dollar per år under senare år (1997-99) (CEPAL [2000, s 510]). Bruttosiffran skiljer sig dock starkt från nettosiffran eftersom ungefär 70 procent eller mer av värdet av de insatsfaktorer som behövs inom

turistnäringen består av importerade varor och tjänster (Mesa-Lago [1998, s 867]).

Turistindustrin är dessutom strängt övervakad och enklaviserad. Den vänder sig främst till välbärgade personer från Kanada, Europa och Latinamerika. Den har också skapat starka snedvridningar inom den kubanska arbetsmarknaden, eftersom förtjänstmöjligheterna här ligger långt över vad en kuban med hög utbildning och språkliga kunskaper (i främst engelska) kan tjäna på den reguljära arbetsmarknaden. Detta har lett till att väskbärarna på de stora lyxhotellen ofta har akademisk utbildning. Ett par dollar om dagen i dricks motsvarar den dubbla normala lönen för läkare, professorer och andra. Det har också medfört att Cuba har världens högst utbildade kår av taxichaufförer.

Dessa märkliga förhållanden bottnar i att staten är ovillig att släppa kontrollen över ekonomin. I stället upprättas statskapitalistiska sektorer i samverkan med utländska företag – en ohelig allians. De utländska investeringarna kommer inte till Cuba för att arbeta på en konkurrensutsatt marknad. De kommer för att alliera sig med den kubanska staten och få del av den genomreglerade marknaden. Därför har utländska investeringar på Cuba mycket lite av det som de normalt bidrar med i andra ekonomier: effektivitet, kvalitet och länkar till andra sektorer.

Slutsatser

De två länder som Cuba mest liknar är Kina och Vietnam. I alla tre länderna sitter hårdföra kommunistregimer i sadeln. Partiets – eller den politiska ledningens – överhöghet går inte att ifrågasätta, den politiska repressionen är hård. Det finns emellertid en viktig skillnad mellan Vietnam och Kina å ena sidan och Cuba å den andra. Kineser och vietnameser har inget emot att liberalisera sina ekonomier. På Cuba är däremot fientligheten mot marknadsliknande reformer påtaglig. Det var nöden och det hårda politiska och eko-

nomiska trycket från öns konsumenter som tvang den politiska ledningen att införa marknadsliknande reformer.

Från produktionssynpunkt är Cuba i stora drag en ren planekonomi. Om man ser det från konsumenternas sida finns dock tydliga inslag av marknadsekonomi. Men den kubanska marknadsekonomin har sina mycket speciella särdrag. Det viktigaste av dessa är ransoneringsboken, *la libreta de abastecimiento*, som omfattar knappt tjugo artiklar. En europé associerar naturligen till andra världskrigets ransoneringskort, där ransoneringen fungerade som ett system för att fördela knappa varor på ett någorlunda rättvist sätt. Så är dock inte fallet med den kubanska ransoneringsboken. Den skall i stället ses som ett generellt social- eller barnbidrag. De ransoner till låga priser man får via den är några bröd i veckan, mindre än ett kilo ris, ett dussin ägg i månaden och några paket cigaretter i månaden – förutsatt att allt fungerar som det skall.

Dessa ransoner är omöjliga att leva på. Den sociala grundtryggheten har trasats sönder av 1990-talets kris. De mängder ransoneringsboken ger räcker möjligen till för en mager kost under en eller ett par veckor. Det beräknas att ungefär halva kaloriintaget tillgodoses via de statliga, centralt reglerade marknaderna. För överlevnad är därför praktiskt taget varje kuban hänvisad till de fria marknaderna, där priserna är i dollar eller i pesos till den växelkurs som valutakontoren ger, eller till de ”halvreglerade” *placitas de acopio*. Det är inte ovanligt att personer med någorlunda goda löner (d v s runt 20 dollar i månaden) spenderar cirka 10 procent av sin budget via ransoneringsboken. Resten går i första hand till mat och enkla saker som tvål och såpa på de fria eller de av myndigheterna styrda marknaderna. De som har lägre inkomster spenderar förhållandevis mindre, men har då också en lägre levnadsstandard. Jakten efter dagligvaror dominerar den vanlige kubanens vardag.

Utsikterna för utveckling och tillväxt på

Cuba under den närmaste framtiden är inte goda. Orsakerna måste främst sökas i inhemska politiska faktorer. Landet är, mer än fyrtio år efter den kubanska revolutionen, en politisk diktatur där människor hyser föga hopp om en bättre levnadsstandard inom en någorlunda överskådlig framtid. Var ansvaret för detta vilar är fullständigt klart. På Cuba är det bara en enda persons ord som verkligen betyder något. Han är en person som inte direkt är känd för att lyssna. Han styrs av moraliska och ideologiska principer snarare än av materialistiska, han har svårt att delegera (Matthews [1969, s 26], Szulc [1986, s 64-65]) och han har inget till övers för marknadsekonomi. Fördelningshänsyn spelar stor roll i den ekonomiska politiken, vilket betyder att kortsiktiga överväganden ofta slår ut långsiktiga. Det går t ex knappast att få till stånd en ordentlig exportökning utan att justera den officiella växelkursen. Att en sådan åtgärd som en devalvering av peson har inkomstfördelningseffekter är otvetydigt. Frågan är snarast om den kommer på kortare eller längre sikt och hur övervärderad valutan då är: ju större övervärdering, desto större risk för negativa sociala effekter (Ritter [1998]).

De reformer som från tid till annan har företagits på Cuba har karaktären av omvändelser under galgen – omvändelser som glömts så snart omständigheterna har medgett det. Ekonomisk-politiska cykler är vanliga i u-länder (Krueger [1995, s 135-138]). Yttre tryck driver fram reformer hos motvilliga politiker, men så snart de ekonomiska indikatorerna börjar anta någorlunda positiva värden går politikererna tillbaka till den gamla politiken – den politik som de egentligen vill föra. Fidel Castro är ett extremt exempel på detta. I ett tal på Universidad Central de Venezuela 1999 betonade han att en revolution endast kan vara dotter till kulturen och idéerna (Castro [1999]). Detta gäller i lika hög grad reformer. Vill man inte blir det ingenting. Tvärtom: risken för nya helomvändningar finns där hela tiden. Ideologin

blir en ren tvångströja, som i bästa fall kan garantera politisk överlevnad, men inte mer. Castro har redan schabblat bort det historiska ögonblicket: kommunismens fall i Östeuropa. Historien kommer aldrig att frikänna honom för att han gjort Sancta Simplicitas till Cubas skyddshelgon i stället för La Virgen de la Caridad de El Cobre.

Referenser

Adler-Karlsson, G, [1971], *Kuba – seger eller nederlag?* Bokförlaget Prisma, Stockholm

Bettelheim, C, Castro, F, Guevara, C, Mandel, E & Mora, A, [1972], *Planeringsdebatten på Cuba*, Rabén & Sjögren, Stockholm.

Brundenius, C, [1984], *Revolutionary Cuba: The Challenge of Economic Growth with Equity*, Westview Press, Boulder och London.

Capital Consult, [1995], *Compétitivité des industries d'Haïti. Étude réalisée pour le compte de la Commission Présidentielle pour la Croissance et la Modernisation Économique*. 12 December, Port-au-Prince.

Castro, F, [1999], *Una revolución solo puede ser hija de la cultura y las ideas*, Editora Política, La Habana.

CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe), [1997], *La economía cubana: Reformas estructurales y desempeño en los noventa*, México, D.F.

CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe), [2000], *La economía cubana: Reformas estructurales y desempeño en los noventa*, Andra upplagan, México, D.F.

Domínguez, J, [1990], "Cuba since 1959", i Bethell, L (red), *The Cambridge History of Latin America. Volume VII, Latin America since 1930: Mexico, Central America and the Caribbean*, Cambridge University Press, Cambridge och New York.

Dumont, R, [1971], *Är Kuba socialistiskt?* Bokförlaget Aldus, Stockholm

Ferriol Muruaga, A, [1998], "Pobreza en condiciones de reforma económica: el reto a la equidad en Cuba", *Cuba: Investigación Económica*, vol 4, s 1–38.

Ferriol Muruaga, A, González Gutiérrez, A, Quintana Mendoza, D & Pérez Izquierdo, V, [1998], *Cuba: crisis, ajuste y situación social (1990–1996)*, Instituto Cubano del Libro, La Habana

Ferriol Muruaga, A, Quintana Mendoza, D & Pérez Izquierdo, V, [1999], "Política social en el ajuste y su adecuación a las nuevas condiciones", *Cuba: Investigación Económica*, vol 5, s 61–168.

Huberman, L & Sweezy, P M, [1969], *Socialism in Cuba*, *Monthly Review Press*, New York och London.

INIE (Instituto Nacional de Investigaciones Económicas) [2000], Intervju med Elena Alvarez González och Oscar U-Echevarría Vallejo, 10 februari.

Karol, K S, [1970], *Guerillas in Power: The Course of the Cuban Revolution*, Hill & Wang, New York.

Krueger, A O, [1995], *Political Economy of Policy Reform in Developing Countries*, MIT Press, Cambridge, MA och London.

Marshall, J H, [1998], "The Political Viability of Free Market Experimentation in Cuba: Evidence from Los Mercados Agropecuarios", *World Development*, vol 26, s 277–288.

Matthews, H L, [1970], *Castro: En politisk biografi*, Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm.

Mendoza Carbonell, Y, [1999], "El tipo de cambio real y sus determinantes – La relevancia para Cuba", *Cuba: Investigación Económica*, vol 5, s 91–146.

Mesa-Lago, C, [1971], "Economic Policies and Growth", i Mesa-Lago, C (red), *Revolutionary Change in Cuba*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Mesa-Lago, C, [1978], *Cuba in the 1970s. Pragmatism and Institutionalization*, Reviderad upplaga, University of New Mexico Press, Albuquerque.

Mesa-Lago, C, [1991], "La economía cubana en los ochenta: el retorno de la ideología", *Síntesis*, nr 15, s 243–282.

Mesa-Lago, C, [1993], "Cuba's Economic Policies and Strategies for Confronting the Crisis", i Mesa-Lago, C (red), *Cuba: After the Cold War*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh och London.

Mesa-Lago, C, [1997], "Social Welfare Reform in the Context of Economic-Political Liberalization: Latin American Cases", *World Development*, vol. 25, s 497–517.

Mesa-Lago, C, [1998], "Assessing Economic and Social Performance in the Cuban Transition of the 1990s", *World Development*, vol 26, s 857–876.

- Mesa-Lago, C & Pérez-López, J, [1985a], "A Study of Cuba's Material Product System, Its Conversion to the System of National Accounts, and Estimation of Gross Domestic Product per Capita and Growth Rates", *World Bank Staff Working Papers*, nr 770.
- Mesa-Lago, C & Pérez-López, J, [1985b], "Imbroglions on the Cuban Economy: A Reply to Brundenius and Zimbalist", *Comparative Economic Studies*, vol 27, s 47–83.
- Mesa-Lago, C & Pérez-López, J, [1985c], "The Endless Cuban Economy Saga: A Terminal Rebuttal", *Comparative Economic Studies*, vol 27, s 67–82.
- Nova González, A, [1998], "La nuevas relaciones de producción en la agricultura", *Cuba: Investigación Económica*, vol 4, s 39–56.
- Oficina Nacional de Estadísticas, [2000], *Panorama Económico y Social*, Cuba 1999, La Habana.
- Pastor, Manuel Jr & Zimbalist, A, [1995], "Waiting for Change: Adjustment and Reform in Cuba", *World Development*, vol 23, s 705–720.
- Pérez-López, J F, [1987], *Measuring Cuban Economic Performance*, University of Texas Press, Austin.
- Pollitt, B H, [1997], "The Cuban Sugar Economy: Collapse, Reform and Prospects for Recovery", *Journal of Latin American Studies*, vol 29, s 171–210.
- Ritter, A R M, [1998], "Cuba's Economic Reform Process, 1998: Through Paralysis to Renewal?", Department of Economics and School of International Affairs, Carleton University, Ottawa.
- Seers, D, [1964], "The Economic and Social Background", i Seers, D (red), *Cuba: The Economic and Social Revolution*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Szulc, T, [1986], *Fidel: A Critical Portrait*, Morrow, New York.
- Thomas, H, [1971], *Cuba: The Pursuit of Freedom*, Harper Row, New York.
- Turits, R, [1987], "Trade, Debt, and the Cuban Economy", *World Development*, vol 15, s 163–180.
- Zeitlin, M, [1970], "Inside Cuba: Workers and Revolution", *Ramparts*, mars.
- Zimbalist, A & Brundenius, C, [1989], *The Cuban Economy: Measurement and Analysis of Socialist Performance*, Johns Hopkins University Press, Baltimore och London.